

تقریرات دروس خارج فقه

حضرت آیت الله سید محمد رضا مدرسین طباطبائی یزدی (دامت برکاته)

سال تحصیلی ۹۴-۱۳۹۳

جلسه صد و دوازدهم؛ دوشنبه ۱۳۹۴/۳/۱۱

- صحیحی ابی بصیر:

مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ وَعَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ جَمِيعاً
عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ (عَنْ أَبِي بَصِيرٍ) عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام قَالَ: سُئِلَ عَنْ غُلَامٍ
لَمْ يُدْرِكْ وَامْرَأَةً قَتَلَا رَجُلًا خَطَأً فَقَالَ: إِنْ خَطَأَ الْمَرْأَةَ وَالْغُلَامَ عَمْدًا فَإِنْ أَحَبَّ أَوْلِيَاءُ الْمَقْتُولِ أَنْ
يَقْتُلُوهُمَا قَتَلُوهُمَا (وَيَرُدُّوا عَلَيَّ) أَوْلِيَاءُ الْغُلَامِ خَمْسَةَ آلَافِ دِرْهَمٍ وَإِنْ أَحَبُّوا أَنْ يَقْتُلُوا الْغُلَامَ قَتَلُوهُ وَ
تَرُدُّ الْمَرْأَةَ عَلَى أَوْلِيَاءِ الْغُلَامِ رُبْعَ الدِّيَةِ (وَإِنْ أَحَبَّ أَوْلِيَاءُ الْمَقْتُولِ أَنْ يَقْتُلُوا الْمَرْأَةَ قَتَلُوهَا وَ يَرُدُّ
الْغُلَامَ عَلَى أَوْلِيَاءِ الْمَرْأَةِ رُبْعَ الدِّيَةِ) قَالَ: وَإِنْ أَحَبَّ أَوْلِيَاءُ الْمَقْتُولِ أَنْ يَأْخُذُوا الدِّيَةَ كَانَ عَلَى الْغُلَامِ
نِصْفُ الدِّيَةِ وَعَلَى الْمَرْأَةِ نِصْفُ الدِّيَةِ.^۲

ابو بصیر از امام باقر عليه السلام نقل می کند که از حضرت سؤال شد درباره ی پسر نابالغی که به همراه زنی
مردی را خطاً کشته اند. حضرت فرمودند: همانا خطای زن و غلام، عمد است. پس اگر اولیاء مقتول
بخواهند هر دو را بکشند، می توانند بکشند و باید پنج هزار درهم به اولیاء پسر بدهند، و اگر بخواهند پسر
را بکشند می توانند، ولی باید آن زن یک چهارم دیه ی پسر را به اولیاء او بپردازد، و اگر اولیاء مقتول
بخواهند زن را قصاص کنند او را می کشند و اولیاء کودک یک چهارم دیه را به اولیاء زن می پردازند و اگر
اولیاء مقتول بخواهند دیه بگیرند، نصف دیه را پسر و نصف دیه را زن باید بپردازد.

مرحوم کلینی عليه السلام این روایت را با دو شاخه از حسن بن محبوب نقل می کند. در شاخه ی اول محمد بن

۱. لیس فی الاستبصار.

۲. وسائل الشیعة، ج ۲۹، کتاب القصاص، ابواب القصاص فی النفس، باب ۳۴، ح ۱، ص ۸۷ و الکافی، ج ۷، ص ۳۰۱.

یحیی العطار القمی ثقه از احمد بن محمد نقل می کند که ظاهراً به طور معمول باید مراد احمد بن محمد بن عیسی باشد و گاهی هم مراد احمد بن محمد بن خالد است که هر دو ثقه‌اند. شاخه‌ی دیگر از طریق علی بن ابراهیم از پدرش ابراهیم بن هاشم نقل می کند که این شاخه هم صحیح است. حسن بن محبوب هم در نزد همه محبوب است و وثاقش واضح است، هشام بن سالم و ابوبصیر هم ثقه‌اند. بنابراین سند روایت تمام می باشد.

این روایت نیز در مورد جنایت صبی است و همان طور که اعلام فقهاء^۱ فرمودند، روایت ناظر به فتوای

۱. تهذیب الأحکام، ج ۱۰، ص ۲۴۳:

قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ: قَدْ أوردتُ هَاتَيْنِ الرَّوَاتِبَيْنِ لِمَا تَضَمَّنَا مِنْ أَحْكَامِ قَتْلِ الْعَمْدِ فَأَمَّا قَوْلُهُ فِي الْخَبَرِ الْأَوَّلِ إِنَّ خَطَأَ الْمَرْأَةِ وَالْعَبْدِ عَمْدٌ وَفِي الرَّوَايَةِ الْأُخْرَى إِنَّ خَطَأَ الْمَرْأَةِ وَالْغُلَامِ عَمْدٌ فَهَذَا مُخَالَفٌ لِقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى لَأَنَّ اللَّهَ حَكَمَ فِي قَتْلِ الْخَطَايَا الدِّيَّةَ دُونَ الْقَوْدِ فَلَا يَجُوزُ أَنْ يَكُونَ الْخَطَا عَمْدًا كَمَا لَا يَجُوزُ أَنْ يَكُونَ الْعَمْدُ خَطَاً إِلَّا فِيمَنْ لَيْسَ بِمُكَلَّفٍ مِثْلَ الْمَجَانِينِ وَالَّذِينَ لَيْسُوا عُقَلَاءَ وَ أَيْضاً قَدْ قَدَّمْنَا مِنَ الْأَخْبَارِ مَا يُدَلُّ عَلَى أَنَّ الْعَبْدَ إِذَا قَتَلَ خَطَاً سَلَّمَ إِلَى أَوْلِيَاءِ الْمَقْتُولِ أَوْ يَفْتَدِيهِ مَوْلَاهُ وَ لَيْسَ لَهُمْ قَتْلُهُ وَ كَذَلِكَ قَدْ بَيَّنَّا أَنَّ الصَّبِيَّ إِذَا لَمْ يَبْلُغْ فَإِنَّ عَمْدَهُ خَطَاً وَ تَحَمَّلُ الدِّيَّةَ عَاقِلَتُهُ فَكَيْفَ يَجُوزُ أَنْ نَقُولَ فِي هَذِهِ الرَّوَايَةِ أَنَّ خَطَأَهُ عَمْدٌ وَ إِذَا كَانَ الْخَبْرَانِ عَلَى مَا قُلْنَا مِنْ الْإِخْتِلَافِ لَمْ يَنْبَغِ أَنْ يَكُونَ الْعَمَلُ عَلَيْهِمَا فِيمَا يَتَعَلَّقُ بِأَنْ يُجْعَلَ الْخَطَا عَمْدًا عَلَى أَنَّهُ يُشْبِهُ أَنْ يَكُونَ الْوَجْهَ فِيهِ أَنَّ خَطَاَهُمَا عَمْدٌ عَلَى مَا يَعْتَقِدُهُ بَعْضُ مُخَالَفِينَا أَنَّهُ خَطَاٌ لِأَنَّ مِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ إِنَّ كُلَّ مَنْ يَقْتُلُ بَغَيْرِ حَدِيدَةٍ فَإِنَّ قَتْلَهُ خَطَاً وَ قَدْ بَيَّنَّا نَحْنُ خِلَافَ ذَلِكَ وَ أَنَّ الْقَتْلَ بِأَيِّ شَيْءٍ كَانَ إِذَا قَصِدَ كَانَ عَمْدًا وَ يَكُونُ الْقَوْلُ فِي قَوْلِهِ عَمْدٌ لَمْ يُدْرِكِ الْمُرَادُ بِهِ لَمْ يُدْرِكِ حَدَّ الْكَمَالِ لِأَنَّ قَدْ بَيَّنَّا أَنَّهُ إِذَا بَلَغَ خَمْسَةَ أَشْبَارٍ اقْتَصَّ مِنْهُ.

✓ مختلف الشريعة في أحكام الشريعة، ج ۹، ص ۲۹۴:

حمل هذه الرواية على أنه يكون خطأهما عمدا ما يعتقده بعض المخالفين أنه خطأ و إن كان عمدا، لأن فيهم من يقول: إن من قتل غيره بغير حديد، كان ذلك خطأ، و يسقط القود.

✓ المهذب البارع في شرح المختصر النافع، ج ۵، ص ۱۹۱:

و قد دلت هذه الرواية على أمور.

(أ) كون خطأ الغلام عمدا، و عمل الطائفة على عكسه.

(ب) كون القصاص جاريا على من لم يدرك.

(ج) رد المرأة نصف دينها مع قتل شريكها كمذهب النهاية و قد تقدم.

و الكل ممنوع، و الشيخ رحمه الله حمل قوله: (لم يدرك) يعني حد الكمال، بل بلغ العشر، أو خمسة أشبار، و قوله: (خطأهما عمد) على ان هذا الخطأ على ما يعتقده بعض المخالفين من ضروب العمد خطأ و هو القتل بغير حديد، فإن عند بعضهم: هذا النوع من القتل خطأ و ان كان عمدا.

✓ رياض المسائل (ط - الحديثية)، ج ۱۶، ص ۲۵۳:

و أمّا الصحيح: عن غلام لم يدرك و امرأة قتلا رجلا؟ فقال: «إن خطأ المرأة و الغلام عمد، فإن أحب أولياء المقتول أن يقتلوهما قتلوهما» الحديث.

فشاذ، مخالف للإجماع؛ إذ لا قاتل بأن خطأ الصبي و المرأة عمد، و لذا حمل الشيخ - (رحمه الله) الخطأ فيه على العمد، بناءً على ما يعتقده بعض العامة من أن عمدهما خطأ؛ لأن من قتل غيره بغير حديد كان ذلك خطأ و يسقط القود، فكأنه (عليه السلام) قال: إن عمدهما الذي يزعمه هؤلاء خطأ عمد.

عامه است که می‌گویند مرأه و صبی هر کاری کنند خطا محسوب می‌شود، امام علیه السلام می‌خواهند این کلام عامه را رد کنند که بعضی کارهایی که عامه آن را خطا می‌دانند مثل این که مرأه با غیر حدید کسی را بکشد، این موارد عمد است نه خطا. البته احکام دیه که در این روایت آمده، محل کلام است.

– موثقی ابو عبیده الحذاء:

مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ وَعَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ جَمِيعاً
عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ عَمَّارِ السَّابِطِيِّ عَنْ أَبِي عُبَيْدَةَ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا
جَعْفَرَ عليه السلام عَنْ أَعْمَى فَقَالَ عَيْنٌ صَحِيحٌ فَقَالَ: إِنَّ عَمَدَ الْأَعْمَى مِثْلُ الْخَطِإِ هَذَا فِيهِ الدِّيَةُ فِي مَالِهِ فَإِنْ لَمْ
يَكُنْ لَهُ مَالٌ فَالدِّيَةُ عَلَى الْإِمَامِ وَلَا يَبْطُلُ حَقُّ امْرِئٍ مُسْلِمٍ.
وَرَوَاهُ الشَّيْخُ بِإِسْنَادِهِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ وَكَذَا الصَّدُوقُ.^۱

ابوعبیده می‌گوید از امام باقر علیه السلام درباره‌ی نابینایی سؤال کردم که چشم انسان بینایی را در آورده است، حضرت فرمودند: همانا عمد اعمی مانند خطاست. در این مورد اگر اعمی مالی داشته باشد باید دیه را از مالش بدهد و اگر مالی ندارد دیه بر عهده‌ی امام است و باطل نمی‌شود حق انسان مسلمان.

در این روایت حضرت ابتدا به طور مطلق فرمودند که عمد اعمی مانند خطاست، اما با توجه به ذیل روایت معلوم می‌شود که روایت اختصاص به باب جنایت اعمی دارد؛ نه این که عقد، اسلام، عبادت و سایر اقوال و افعال اعمی در حکم خطا باشد.

با ملاحظه‌ی مجموع این روایات و نیز روایات متعددی که در مورد خود صبی وارد شده و می‌فرماید «عمد الصبی خطأً تحمله العاقله»^۲، معلوم می‌شود که صحیح‌هی محمد بن مسلم که می‌فرماید «عمد الصبی و خطؤه واحد» نیز در این فضا بیان شده و اطلاق ندارد، بلکه منصرف به باب جنایات و نهایتاً باب عقوبات صبی است.

مضافاً به این که اگر امام علیه السلام می‌خواستند بفرمایند عمد صبی هیچ ارزشی ندارد و بود و نبود آن مساوی

۱. همان، باب ۳۵، ح ۱ و الکافی، ج ۷، ص ۳۰۲.

۲. هر چند این روایات سند تمام ندارد، اما می‌تواند فضای صدور صحیح‌هی محمد بن مسلم را ترسیم کند.

۳. وسائل الشیعه، ج ۲۹، ص ۹۰ و قرب الإسناد، ص ۱۵۵.

عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرٍ فِي قُرْبِ الْإِسْنَادِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ السُّنْدِيِّ عَنْ أَبِي الْبَخْتَرِيِّ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ أَبِيهِ عَنْ عَلِيِّ عليه السلام أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ فِي الْمَجْنُونِ وَالْمَعْتُوهِ الَّذِي لَا يُبْقِي وَ الصَّبِيِّ الَّذِي لَمْ يُبْلَغْ: عَمْدُهُمَا خَطَأٌ تَحْمِلُهُ الْعَاقِلَةُ وَ قَدْ رُفِعَ عَنْهُمَا الْقَلَمُ.

است، می‌فرمودند «عمد الصبی کلا عمدا»؛ همان‌طور که درباره‌ی کثیر السهو وارد شده «لا سهو لكثير السهو»^۱ یا در مورد ربای بین پدر و پسر وارد شده «لا ربا بين الوالد و الولد»^۲.

بنابراین تعبیر «عَمَدُ الصَّبِيِّ وَ خَطْوُهُ وَاحِدٌ» مربوط به جایی است که عمد صبی حکمی متفاوت با خطای او داشته باشد، و آن هم در باب جنایات است که عمدش قصاص و خطایش دیه بر عاقله دارد؛ در این باب، عمد و خطای صبی واحد است نه این‌که عمد صبی کلاً ملغی باشد؛ چراکه اگر ملغی بود باید حکم خطا را هم نمی‌داشت و نیاز به پرداخت دیه‌ی عاقله هم نبود.

۳. تمسک به روایاتی که بیان می‌کند اولاد کفار، کافر هستند

سومین مخرجی که ذکر کرده‌اند، بعض روایاتی است که مدعی شده‌اند دال بر آن است که اطفال کفار مطلقاً کافرند و اطفال مسلمین نیز مطلقاً مسلمان هستند، در نتیجه اگر طفل کافر اظهار اسلام کند یا طفل مسلم اظهار کفر کند، از او پذیرفته نمی‌شود. بعض این روایات عبارتند از:

– روایت جعفر بن محمد:

رَوَى وَهْبُ بْنُ وَهْبٍ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ قَالَ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: أَوْلَادُ الْمُشْرِكِينَ مَعَ

۱. این قاعده‌ی فقهیه مستفاد از روایات متعددی است از جمله:

✓ وسائل الشیعة، ج ۸، کتاب الصلاة، أبواب الخلل الواقع فی الصلاة، باب ۲۵، ح ۲، ص ۲۴۳:

وَ عَنْهُ [مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيْسَى عَنْ يُونُسَ عَنْ رَجُلٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي حَدِيثٍ قَالَ: لَا سَهْوَ فِي سَهْوٍ. ✓ همان، ح ۳:

مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ الْحُسَيْنِ بِإِسْنَادِهِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ فِي نَوَادِرِهِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي حَدِيثٍ قَالَ: وَلَا سَهْوَ فِي سَهْوٍ.

۲. الکافی، ج ۵، باب انه ليس بين الرجل و ولده ربا، ح ۱، ص ۱۴۷:

حُمَيْدُ بْنُ زِيَادٍ عَنِ الْخَشَّابِ عَنِ ابْنِ بَقَّاحٍ عَنْ مُعَاذِ بْنِ ثَابِتٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ جُمَيْعٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: لَيْسَ بَيْنَ الرَّجُلِ وَ وُلْدِهِ رِبَاً وَ لَيْسَ بَيْنَ السَّيِّدِ وَ عَبْدِهِ رِبَاً.

✓ همان، ح ۳:

مُحَمَّدُ بْنُ يُحْيَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيْسَى عَنْ يَاسِينَ الضَّرِيرِ عَنْ حَرِيْزٍ عَنْ زُرَّارَةَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: لَيْسَ بَيْنَ الرَّجُلِ وَ وُلْدِهِ وَ بَيْنَهُ وَ بَيْنَ عَبْدِهِ وَ لَا بَيْنَهُ وَ بَيْنَ أَهْلِهِ رِبَاً إِنَّمَا الرِّبَا فِيمَا بَيْنَكَ وَ بَيْنَ مَا لَا تَمْلِكُ قُلْتُ فَأَلْمُسْرُكُونَ بَيْنِي وَ بَيْنَهُمْ رِبَاً قَالَ نَعَمْ قُلْتُ فَأَيْنَهُمْ مَمَالِيكَ فَقَالَ إِنَّكَ لَسْتَ تَمْلِكُهُمْ إِنَّمَا تَمْلِكُهُمْ مَعَ غَيْرِكَ أَنْتَ وَ غَيْرِكَ فِيهِمْ سِوَاءَ فَالَّذِي بَيْنَكَ وَ بَيْنَهُمْ لَيْسَ مِنْ ذَلِكَ لِأَنَّ عَبْدَكَ لَيْسَ مِثْلَ عَبْدِكَ وَ عَبْدُ غَيْرِكَ.

✓ مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، ج ۱۳، ص ۳۳۹:

فَقَّهَ الرِّضَا عَلَيْهِ السَّلَامُ: وَ لَيْسَ بَيْنَ الْوَالِدِ وَ وُلْدِهِ رِبَاً وَ لَا بَيْنَ الزَّوْجِ وَ الْمَرْأَةِ رِبَاً وَ لَا بَيْنَ الْمَوْلَى وَ الْعَبْدِ وَ لَا بَيْنَ الْمُسْلِمِ وَ الذَّمِّيِّ.

آبَائِهِمْ فِي النَّارِ وَأَوْلَادُ الْمُسْلِمِينَ مَعَ آبَائِهِمْ فِي الْجَنَّةِ^۱

امیرالمؤمنین علیه السلام فرمودند: اولاد مشرکین همراه پدرانشان در آتش هستند و اولاد مسلمین همراه پدرانشان در بهشت هستند.

وهب بن وهب همان ابوالبختری است که تضعیف شده و در مورد او گفته شده «كَانَ مِنْ أَكْذَبِ الْبَرِيَّةِ»^۲ بنابراین سند روایت ناتمام است.

در استدلال به این روایت گفته‌اند که اطلاق روایت بیان می‌کند اولاد مشرکین مطلقاً همراه با پدرانشان در آتش هستند، هرچند اظهار اسلام کرده باشند.

مناقشه در وجه سوم

اولاً: این روایت با زمینه‌ی ذهنی که متشرعه دارند، منصرف از جایی است که اولاد مشرکین اظهار اسلام کنند، و الا اگر قبل از بلوغ اظهار اسلام کنند ملحق به مشرکین نیستند همان‌گونه که اگر بعد از بلوغ اظهار اسلام کنند ملحق به مشرکین نیستند.

ثانیاً: اطلاق این روایت خلاف معتقدات قطعی امامیه است که اگر ولدی قبل از این که کفر و اسلام را

۱. من لا یحضره الفقیه، ج ۳، ص ۴۹۱.

۲. رجال الکنسی، ص ۳۰۹.

ذَكَرَ أَبُو الْحَسَنِ عَلِيُّ بْنُ قُتَيْبَةَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ قُتَيْبَةَ الْقُتَيْبِيُّ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ سَلَمَةَ الْكُوفِيِّ: أَبُو الْبَخْتَرِيِّ اسْمُهُ وَهْبُ بْنُ وَهْبٍ بْنِ كَثِيرٍ بْنِ زَمْعَةَ بْنِ الْأَسْوَدِ صَاحِبِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.
وَقَالَ عَلِيُّ أَيْضًا: قَالَ أَبُو مُحَمَّدٍ الْفَضْلُ بْنُ شَاذَانَ: كَانَ أَبُو الْبَخْتَرِيِّ مِنْ أَكْذَبِ الْبَرِيَّةِ.
✓ رجال النجاشی، ص ۴۳۰.

وهب بن وهب بن عبد الله بن زمعة بن الأسود بن المطلب بن أسد بن عبد العزى أبو البختري. روى عن أبي عبد الله عليه السلام، و كان كذابا، و له أحاديث مع الرشيد فى الكذب. قال سعد: تزوج أبو عبد الله عليه السلام بأمة. له كتاب يرويه جماعة. أخبرنا العباس بن عمر الكلوزانى قال: حدثنا على بن الحسين بن بابويه قال: حدثنا عبد الله بن جعفر الحميرى قال: حدثنا السندى بن محمد عن أبي البختري. و له كتاب الألوية و الرايات، و كتاب مولد أمير المؤمنين عليه السلام، و كتاب صفات النبى صلى الله عليه و آله.

✓ الفهرست (للشيخ الطوسى)، ص ۱۷۳.

وهب بن وهب أبو البختري عامى المذهب، ضعيف [ضعيف، عامى المذهب له كتاب أخبرنا به جماعة عن أبي جعفر بن بابويه عن أبيه و محمد بن الحسن عن الصفار عن إبراهيم بن هاشم و السندى بن محمد عنه، و أخبرنا به جماعة عن أبي المفضل عن ابن بطة عن أحمد بن أبي عبد الله عنه و له كتاب مولد أمير المؤمنين عليه السلام و خبره مع النبى صلى الله عليه و آله، أخبرنا به أحمد بن عبدون عن الدورى عن أبى محمد ابن أخى طاهر العلوى عن الحسن بن محمد [بن أحمد بن جعفر بن [بن محمد زيد بن على بن الحسين الشهيد عليه السلام عن حجر بن محمد الشامى عن سهل بن رجاء الصنعانى عنه عن الصادق عليه السلام و ذكره بطوله.

تعقل کند بمیرد، خداوند او را در آتش عذاب نمی‌کند و حتی در مورد بالغین هم خداوند متعال می‌فرماید تا حجت بر آنها تمام نشود آنها را عذاب نمی‌کنیم ﴿وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولًا﴾!

ثالثاً: روایاتی وجود دارد که بین اولاد کفار تفصیل می‌دهد و بیان می‌کند عده‌ای از آنها در روز قیامت به واسطه‌ی اطاعت از فرمان الهی، بهشتی می‌شوند، پس مانعی ندارد اگر در دنیا هم اوامر الهی را اطاعت کرده و اظهار اسلام کنند از آنها به مقتضای اطلاقات پذیرفته شود. از جمله‌ی این روایات عبارتند از:

- صحیح‌ی عبدالله بن سنان:

فِي الصَّحِيحِ رَوَى جَعْفَرُ بْنُ بَشِيرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام عَنْ أَوْلَادِ الْمُشْرِكِينَ يَمُوتُونَ قَبْلَ أَنْ يَبْلُغُوا الْحِنْثَ قَالَ: كُفَّارٌ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا كَانُوا عَامِلِينَ يَدْخُلُونَ مَسَاخِلَ آبَائِهِمْ.

وَقَالَ عليه السلام يُوجَّحُ لَهُمْ نَارًا فَيَقَالُ لَهُمْ ادْخُلُوهَا فَإِنْ دَخَلُوهَا كَانَتْ عَلَيْهِمْ بَرْدًا وَسَلَامًا وَإِنْ أَبَوْا قَالَ لَهُمُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ هُوَ ذَا أَنَا قَدْ أَمَرْتُكُمْ فَعَصَيْتُمُونِي فَيَأْمُرُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ بِهِمْ إِلَى النَّارِ.^۲

عبدالله بن سنان می‌گوید از امام صادق عليه السلام سؤال کردم درباره‌ی اولاد مشرکین که قبل از بلوغ می‌میرند، حضرت فرمودند: کافر هستند و خداوند متعال می‌داند چه کار خواهند کرد و داخل می‌شوند در جایی که پدرانشان داخل شدند.

حضرت فرمودند: روز قیامت برای اطفال مشرکین آتشی فراهم می‌شود و به آنها امر می‌شود داخل آتش شوند، اگر داخل شدند برای آنها برد و سلام می‌شود و اگر اباء کنند خداوند متعال به آنها می‌گوید من شما را امر کردم و عصیان نمودید پس خداوند متعال آنها را به سوی آتش امر می‌کند.

مرحوم صدوق این روایت را با سند صحیح^۳ خود از جعفر بن بشیر^۴ نقل می‌کند، عبدالله بن سنان

۱. سوره‌ی اسراء، آیه‌ی ۱۵: ﴿مَنْ اهْتَدَى فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا﴾

۲. بحار الأنوار (ط - بیروت)، ج ۵، ص ۲۹۵.

۳. من لا يحضره الفقيه، ج ۴، ص ۴۷۳.

و ما كان فيه عن جعفر بن بشير البجلي فقد روئيه عن أبي - رضی الله عنه - عن سعد بن عبد الله، عن محمد بن الحسين بن أبي الخطاب، عن جعفر بن بشير البجلي.

۴. رجال النجاشی، ص ۱۱۹.

جعفر بن بشیر أبو محمد البجلي الوشاء من زهاد أصحابنا و عبادهم و نساكهم، و كان ثقة، و له مسجد بالكوفة باق في بجيلة إلى اليوم، و أنا و كثير من أصحابنا إذا وردنا الكوفة نصلي فيه مع المساجد التي يرغب في الصلاة فيها، و مات جعفر رحمه الله بالأبواء سنة ثمان و مائتين كان أبو

هم ثقه است، بنابراین سند روایت تمام است.

- صحیحہی زرارہ:

معانی الأخبار أَبِي عَنْ سَعْدٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ حَمَّادٍ عَنْ حَرِيْزٍ عَنْ زُرَّارَةَ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ عليه السلام هَلْ سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وآله عَنِ الْأَطْفَالِ؟ فَقَالَ: قَدْ سُئِلَ فَقَالَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا كَانُوا عَامِلِينَ ثُمَّ قَالَ يَا زُرَّارَةُ هَلْ تَدْرِي مَا قَوْلُهُ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا كَانُوا عَامِلِينَ؟ قُلْتُ: لَا قَالَ لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ فِيهِمُ الْمَشِيَّةُ إِنَّهُ إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ أَتَى بِالْأَطْفَالِ وَالشَّيْخِ الْكَبِيرِ الَّذِي قَدْ أَدْرَكَ السَّنَّ وَ لَمْ يَعْقِلْ مِنَ الْكِبَرِ وَالْخَرْفِ وَالَّذِي مَاتَ فِي الْفِتْرَةِ بَيْنَ النَّبِيِّينَ وَالْمَجْنُونِ وَالْأَبْلَهِ الَّذِي لَا يَعْقِلُ فَكُلُّ وَاحِدٍ يَحْتَجُّ عَلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ فَيَبْعَثُ اللَّهُ تَعَالَى إِلَيْهِمْ مَلَكًا مِنَ الْمَلَائِكَةِ وَيُوجِّعُ نَارًا فَيَقُولُ إِنَّ رَبَّكُمْ بِأَمْرِكُمْ أَنْ تَتَّبِعُوا فِيهَا فَمَنْ وَتَبَّ فِيهَا كَانَتْ عَلَيْهِ بَرْدًا وَسَلَامًا وَمَنْ عَصَاهُ سَبِقَ إِلَى النَّارِ^١

زراره می گوید از امام باقر عليه السلام پرسیدیم آیا از پیامبر گرامی اسلام صلى الله عليه وآله درباره ی اطفال سؤال شده بود؟ حضرت فرمودند: به تحقیق پرسیده شد و حضرت فرمودند: خداوند آگاه تر است به آنچه انجام می دهند. سپس حضرت فرمودند: ای زرارہ! آیا معنای قول خداوند متعال «أَعْلَمُ بِمَا كَانُوا عَامِلِينَ» را می دانی؟ عرض کردم: نه. حضرت فرمودند: خداوند متعال برای آنها مشیتهی دارد، هرگاه روز قیامت شود، اطفال و پیرمردی که پیامبر را درک کرده ولی عاقل نبوده و چیزی متوجه نبوده و نیز کسانی که در فاصله ی بین دو پیامبر مرده اند و مجنون و احمقی که چیزی متوجه نیست، همه ی اینها را حاضر می کنند و هر کدام به خداوند متعال احتجاج می کنند (که مثلاً رسولی ندیدیم یا نفهمیدیم). خداوند متعال فرشته ای به سوی آنها می فرستد و آن فرشته آتشی برپا می کند و می گوید: پروردگارتان شما را امر می کند که در آتش بپرید، پس هر کسی که در آتش بپرد، آتش برای او برد و سلام می شود و اگر عصیان کند به سوی آتش سوق داده می شود.

مرحوم صدوق رحمته الله این روایت را از پدر بزرگوار خود علی بن بابویه قمی نقل می کند. سعد بن عبدالله

العباس بن نوح يقول: كان يلقب ففحة العلم، روى عن الثقات ورووا عنه. له كتاب المشيخة - مثل كتاب الحسن بن محبوب، إلا أنه أصغر منه - و كتاب الصلاة، و كتاب المكاسب، و كتاب الصيد، و كتاب الذبائح. أخبرنا أحمد بن هارون عن أحمد بن محمد بن سعيد قال: حدثنا محمد بن مفضل بن إبراهيم قال: حدثنا جعفر بن بشير. و له نوادر رواها ابن أبي الخطاب الزيات أخبرنا الحسين بن عبيد الله عن الزراري، عن الحميري، عن ابن أبي الخطاب بسائر كتبه.

✓ الفهرست (للشيخ الطوسي)، ص ٤٣:

جعفر بن بشير الجلي ثقة جليل القدر له كتاب، أخبرنا به ابن أبي جيد عن ابن الوليد عن محمد بن الحسن الصفار و الحسن بن متيل عن محمد بن الحسين بن أبي الخطاب عن جعفر بن بشير، و له كتاب ينسب إلى جعفر بن محمد عليه السلام رواية علي بن موسى الرضا عليه السلام.

١. بحار الأنوار (ط - بيروت)، ج ٥، ص ٢٩٠.

الاشعری هم ثقة است. احمد بن محمد بن محمد هم ثقة است؛ چه احمد بن محمد بن عیسی و چه احمد بن محمد بن خالد. پدر احمد بن محمد بن خالد توثیق دارد ولی در مورد پدر احمد بن محمد بن عیسی لفظ «ثقة» به کار نرفته و گفته شده «شیخ القمیین و وجه الأشاعرة»^۱ که بعید نیست استفاده‌ی وثاقت از این عبارت شود. باقی روایات هم ثقة‌اند، پس سند روایت تمام است.

بنابراین از این روایات استفاده می‌شود که اولاد کفار اگر اظهار اسلام نکنند، در روز قیامت به جهنم نمی‌روند بلکه ابتدا امتحان می‌شوند و آن‌هایی که در این امتحان ردّ شوند وارد جهنم می‌شوند و آن‌هایی که اوامر الهی را اطاعت کنند بهشتی می‌شوند، و از آن‌جا که اطاعت اوامر الهی در قیامت خصوصیتی ندارد پس معلوم می‌شود اگر در دنیا هم اظهار اسلام کنند از آن‌ها پذیرفته می‌شود.^۲

۴. آیه‌ی ۲۷ سوره‌ی مبارکه‌ی نوح

دلیل دیگری که برای خروج از عمومات و اطلاقات صحّت اسلام صبیّ اقامه شده، آیه‌ی بیست و هفتم سوره‌ی مبارکه نوح است که قرآن کریم از لسان حضرت نوح علی نبینا و آله و علیه السلام نقل می‌کند که

۱. رجال النجاشی، ص ۳۳۸:

محمد بن عیسی بن عبد الله بن سعد بن مالک الأشعری أبو علی، شیخ القمیین، و وجه الأشاعرة، متقدم عند السلطان. و دخل علی الرضا علیه السلام و سمع منه، و روی عن أبی جعفر الثانی علیه السلام. له کتاب الخطب. قال أحمد بن محمد بن عیید الله: حدثنا محمد بن أحمد بن مصقلة قال: حدثنا سعد بن عبد الله قال: حدثنا أحمد بن محمد بن عیسی.

۲. در مورد اولاد مسلمین روایات بیان می‌کند که وارد بهشت می‌شوند و امتحانی ندارند.

✓ بحار الأنوار، ج ۵، ص ۲۸۹:

و رَوَى زَادَانُ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: إِنَّ الْمُؤْمِنِينَ وَأَوْلَادَهُمْ فِي الْجَنَّةِ ثُمَّ قَرَأَ هَذِهِ آيَةَ وَ رَوَى عَنِ الصَّادِقِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: أَطْفَالُ الْمُؤْمِنِينَ يُهْدُونَ إِلَى آبَائِهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

✓ بحار الأنوار، ج ۵، ص ۲۸۹:

تفسير القمي قوله و الَّذِينَ آمَنُوا وَ اتَّبَعْتَهُمْ ذُرِّيَّتَهُمْ بِإِيمَانٍ الْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ فَإِنَّهُ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ سُلَيْمَانَ الدَّيْلَمِيِّ عَنْ أَبِي بصيرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: إِنَّ أَطْفَالَ شَيْعَتِنَا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ تُرَبِّبُهُمْ فَاطِمَةُ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَوْلُهُ الْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ قَالَ يُهْدُونَ إِلَى آبَائِهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ قَالَ عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ فِي قَوْلِهِ وَ مَا آتَيْنَاهُمْ مِنْ عَمَلِهِمْ مِنْ شَيْءٍ أَيُّ مَا نَقَصْنَاهُمْ.

✓ بحار الأنوار، ج ۵، ص ۲۹۳:

من لا يحضره الفقيه في الصحيح عن الحسن بن محبوب عن علي بن رباب عن الحلبي عن أبي عبد الله عليه السلام قال: إن الله تبارك و تعالی يدفع إلى إبراهيم و سارة أطفال المؤمنين يعدونهم بشجرة في الجنة لها أخلاف كأخلاف البقر في قصر من الدر فإذا كان يوم القيامة ألبسوا و أطيبوا و أهدوا إلى آبائهم فهم ملوك في الجنة مع آبائهم و هو قول الله تعالی و الَّذِينَ آمَنُوا وَ اتَّبَعْتَهُمْ ذُرِّيَّتَهُمْ بِإِيمَانٍ الْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ.

بیان ممکن الجمع بین الخبرین بأن بعضهم تربیه ۱۵ فاطمة علیها السلام و بعضهم إبراهيم و سارة علی اختلاف مراتب آبائهم أو تدفعه فاطمة علیهما إلیهما.

فرمودند: ﴿لَا يَلِدُوا إِلَّا فَاجِرًا كَفَّارًا﴾^۱ یعنی بچه‌ای از این قوم به دنیا نمی‌آید مگر این‌که فاجر و کافر باشد و حتی اگر اظهار ایمان هم کنند از آن‌ها پذیرفته نمی‌شود.

مناقشه در استدلال مذکور

این استدلال هم ناتمام است؛ زیرا: اولاً: این کریمه درباره‌ی قوم خاصی (قوم حضرت نوح) است. ثانیاً: واضح است که مراد این نیست که اولاد کفار همیشه کافرند یعنی کافر متولد می‌شوند، بلکه مقصود آن است که بعد از بلوغ کفر را انتخاب می‌کنند.

خلاصه‌ی نظر مختار در مورد اسلام صبیّ این شد که عمومات و اطلاقات قرآن کریم و روایات شریفه، شامل صبیّ ممیز هم می‌شود و از آن‌جا که مخرجاتی که اقامه شده هیچ کدام تمام نیست، لذا حکم به صحّت اسلام صبیّ ممیز می‌کنیم؛ یعنی اگر صبیّ ممیز اظهار اسلام کرد از او پذیرفته می‌شود و احکام مسلم را دارد. بله، در صورتی که مرتد شود، احکام مرتد به نحوی که بر بالغین جاری می‌شود بر او جاری نمی‌شود به مقتضای رفع القلم عن الصبیّ.

والحمد لله رب العالمین

جواد احمدی

۱. سوره‌ی نوح، آیه‌ی ۲۷: ﴿إِنَّكَ إِن تَذَرَهُمْ يُضِلُّوا عِبَادَكَ وَلَا يَلِدُوا إِلَّا فَاجِرًا كَفَّارًا﴾